

Saulius Pivoras
Vilniaus universitetas

LIETUVIŲ NACIONALIZMO RETORIKOS ŠABLONAI XIX IR XX AMŽIŲ LYGINAMOJOJE PERSPEKTYVOJE

*Jeigu tiesa, kad pragaras grįstas gerais norais,
tuomet, be abejo, rojus grįstas blogais.*
Henrikas Pontopidas

Pastaruoju metu „nacionalizmo“ terminui įsitvirtinus viešojoje vartosenoje, atsirado pernelyg plačios, neapibrėžtos, netikslios ir grynai voliuntaristinės-konjunktūrinės jo reikšmės nusistovėjimo pavojus. Todėl iš pradžių reikia suformuluoti bendrą, bet pakankamai apibrėžtą jo apibūdinimą. Atrodytų, kad pačia bendriausia prasme tikėtai nacionalizmu laikyti viešai išreikštos ištikimybės tam tikrai tautai formų visumą istorinėje raidoje. Kalbėjimo ar rašymo apie tą „tautinę ištikimybę“ lingvistinės ir semantinės struktūros sudarytų nacionalizmo retoriką, visada realiai funkcionuojančią tam tikrame istoriniame socialiniame kontekste, socialinio laiko tėkmėje. Mūsų uždavinys – panagrinti tas retorikos struktūras, tiksliau, tam tikrus šablonus, atsižvelgiant į kontekstą.

Tam tikri lietuvių nacionalizmo retorikos šablonai atsiranda XIX amžiuje, nors užuomazgų galima aptikti ir anksčiau. Pateikę tam tikrą nacionalizmo retorikos šablonų klasifikaciją, toliau panagrinsime konkrečius jų pavyzdžius bei istorines dermes, istorines funkcijas ar disfunkcijas.

„Tauta“ nacionalizmo retorikoje apibūdinama pagal analogiją su tam tikru tikrovės reiškiniu. Tai gali būti žmogaus kūnas ar jo dalys, jo gyvenamoji aplinka, gyvoji ir negyvoji gamta, koks nors mechanizmas, religiniai įvaizdžiai ar neįrodomas, bet vidine patirtimi pasiekiamas laisvės patyrimas. Tad nacionalizmo retorikos šablonus galėtume įvardyti kaip: 1) fiziomorfinį, 2) technomorfinį, 3) amorfinį, 4) antropomorfinį, 5) teomorfinį.

Fiziomorfinis šablonas lietuvių nacionalizmo retorikoje tiek XX, tiek XIX amžiuje nebuvo labai paplitęs, bet pavienių jo pavyzdžių esama. Antai žurnalistas Vytautas Alantas ištikimybę lietuvių tautai apibūdino kaip „nevystančią lietuviybės gėlę“¹. Tautos prilyginimas įvairiems gyvosios ir negyvosios gamtos vaizdiniais ypač būdingas Simonui Daukantui, anot to paties Alanto, „mūsų nacionalizmo pradininkui“². 1822 metais parašytuose *Darbuose senųjų lietuvių ir žemaičių* Daukantas rašė: „Aiškiai gal Lietuvą ir Žemaičius palyginti į aną uolą, vidury jūros esančią, ant kurios noris siaučia įsiutusios vilnys, norėdamos aną pragare jūros pagramzdyti, vienok, visų narsiau aną užgavusios, pačios skysta ir nyksta [...]“³

Technomorfinis šablonas atsirado tik XX amžiaus lietuvių nacionalizmo retorikoje, nors išskirtinesnės vietos čia irgi neužėmė. Gal daugiau jis buvo vartotas 1989 metais, kalbant apie Lietuvos ekonominės savivaldos mechanizmą, tačiau populiarus bei patrauklus netapo. Panašūs šablonai buvo būdingi sovietinei retorikai, tarkim, Michailas Gorbačiovas sovietinę imperiją lygino su didžiule mašina: „Milžiniškas galingos mašinos smagratis sukosi, kai tuo tarpu arba transmisija nuo jo į darbo vietas buksavo, arba atsileido valdymo diržai.“⁴ Atsiribojimas nuo sovietinės tikrovės pirmiausia vyko atsiribojant nuo jos retorikos šablonų, o technomorfizmas buvo neabejotinai tapatinamas su sovietine mąstysena.

Laisvę invokuojantis, t.y. amorfinis, šablonas lietuvių nacionalizmo retorikoje buvo kur kas populiariesnis už aptartuosius. Jau 1794 metų sukilimo atsišaukimuose raginama kovoti dėl tėvynės laisvės, dėl „mūsų žemės“ (Lietuvos) laisvės ir laisvės „mūsų žemėje“ (Lietuvoje): „Broley mili sprowa musu giera, walnasty mumis duoda, o neprieteley noreją mums yszpleszty, paredka giara ziamoy musu nepryleyda.“⁵ Kadangi buvo kreiptasi į **visus** Lietuvos gyventojus, tai 1794 metai laikytini apskritai modernios lietuvių nacionalizmo

¹ Vytautas Alantas, *Tauta istorijos vingiais: Ideolog. mąstymai*, Chicago: A.F. Alantas, Vilnius, 1990, p. 96.

² Ibid., p. 23.

³ Simonas Daukantas, *Raštai*, sudarė Vytautas Merkys, t. 1, Vilnius: Vaga, 1976, p. 313.

⁴ D. Mikheyev, *The Rise and Fall of Gorbachev*, Indianapolis, 1992, p. 42.

⁵ Cituojama iš „Aciszaukimas rodos neydidziasias narodaus letuwos ant wisos gaspadorios, katrie giwienna uliazios, y miesietielos unt wisos ziemies lituwos“, in *Lietuvių tauta*, 1911, t. 2(1), p. 128.

retorikos atsiradimo pradžios momentu. XIX amžiaus pradžioje „laisvė“, „tėvynės laisvė“ nebuvo atsiejama nuo konstitucinių pažiūrų: to meto Lietuvos gimnazistai ant namų sienų rašinėdami „laisvė“ greta minėjo ir „konstituciją“.⁶ Žinia, ne visi iš jų suprato šio žodžio reikšmę, rašė jį su gramatinėmis klaidomis, tačiau svarbu buvo ne klaidos, o tai, kad konstitucija buvo suvokiama kaip neabejotina pirminė vertybė, kurios reikšmė išaiškėja bėgant laikui. XIX amžiaus viduryje išsilaiškė panašus asociatyvinis ryšys. Vienoje giesmėje Dievo buvo prašoma: „gražinki Laisvę ir Tėvynę“⁷, t.y. „Laisvė ir Tėvynė“ suvokti kaip neatskiriami, bet toli gražu netapatūs vien tik „tėvynės laisvei“. Tėvynė tokiu atveju yra individualios laisvės raiškos erdvė, vieta, kur žmogus gali būti suaugęs, t.y. laisvas ir už save atsakingas. Teodoras Narbutas savo *Lietuvių tautos istorijos* pirmajame tome rašė, kad „lietuvių tauta, nepakęsdama savo laisvių suvaržymo ir norėdama išsivaduoti iš priespaudos, pasinaudodavo laisvės deivės simboliu“, ir pateikė greičiausiai savo paties sukurtą dainą apie laisvės deivę, vardu Lietuva, šitaip labai savotiškai ragindamas kovoti dėl tikrosios laisvės:

Mieloji Lietuva,
 Brangioji laisve!
 Dingai dangaus erdvėje,
 Kurgi tavęs ieškoti?
 Gal jau tik mirties prieglobsty?
 Težiūri vargšas kur nori:
 Ar pažiūrės į rytus,
 Vargas, prievarta, engimas,
 Prakaitas nuo darbo, kraujas nuo smūgių
 Plačiai užliejo žemę.
 Mieloji Lietuva,
 Brangioji laisve!
 Nuženk iš dangaus, pasigailėk.⁸

Taip pat ir Daukantas daugelyje savo veikalų rašė apie „liuosybę“.

⁶ Meilė Lukšienė, *Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje*, Kaunas: Šviesa, 1970, p. 447–457.

⁷ Rimantas Vėbra, *1863–1864-ųjų sukilimo Lietuvoje prologas (1861–1862 m. manifestacijos)*, Vilnius: Švietimo ir mokslo ministerijos leidybos centras, 1995, p. 14.

⁸ Teodoras Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, t. 1: *Lietuvių mitologija*, Vilnius: Mintis, 1992, p. 90.

XX amžiaus pabaigoje aiškiai matyti atotrūkis nuo šios retorikos tradicijos. Laisvė nebėra lokalizuojama individualiai. Tai arba valstybinio mechanizmo, arba kolektyvo laisvė, kolektyvinio kūniškumo laukas.⁹ Šūkis „Laisvę Lietuvai“ XX amžiaus pabaigos kontekste visiškai neatitiko XIX amžiaus vidurio „Laisvės ir Tėvynės“ šūkiu, jame nebeliko vietos individo autonomijai. Laisvė – tai tik ištikimybės tautai raiškos laisvė:

Kraujo upės nutekėjo...

Lietuva – laisva! Rugsėjis...

Tautos himną giedam vėlei.¹⁰

Amorfinio dėl savo beribiškumo erdvėlaikio horizontas transformavosi į amorfinės kisieliaus masės paviršiaus liniją. Likimo ironija, kad amorfinį šabloną XIX amžiaus pirmojoje pusėje palaikiusi Lietuvos bajorijos kultūra XX amžiaus pabaigoje pati imta be išlygų traktuoti kaip sudėtinė antropomorfinio tautos kūno dalis. Anot vienos Ukmergės bajorų giminės palikuonio V. Vyčo, „Lietuvos bajorai sukaupe didžiules meno, mokslo ir kultūros vertybes, išpuošė Lietuvą gražiausiais parkais, pastatė reto grožio pastatus – architektūros paminklus. Dėl susidariusių istorinių aplinkybių, asmeninės tragedijos kaina viską paliko Lietuvai.“ Taigi nė abejonų negali būti dėl nacionalinių bajorijos intencijų ir dėl jos vien tik gerų darbų. Kad bajorai patys nė plytų mūryti nemokėjo statydami „architektūros paminklus“, – visai nesvarbu. Tad gal ir tikrai „tenka apgailestauti, kad kartais Lietuvos bajorų atžvilgiu ironizuojama ne tik buityje, bet ir spaudoje“. Reikia tikėti, kad „šiandieną bajorai nenori ir netrokšta jokių privilegijų“.¹¹ Bajorystės mylėtojų šiandieninėje Lietuvoje elgesys labai primena jankio elgseną karaliaus Artūro dvare, aprašytą Marko Twaino. Abiem atvejais istorinės realijos (tebūnie jos savaime gražios ar šlykščios) atrodo kaip linksmos žaidynės, viduramžiško stiliaus turnyras, kurio užkulisiuose stovi koks nors „bosas“.

Tiek XIX, tiek XX amžiaus lietuvių nacionalizmo retorikoje labai populiarus buvo antropomorfinis šablonas. XIX amžiaus pirmojoje pusėje lietuvių nacionalizmo veikėjai mėgdavo nubrėžti analogijas tarp tautinės kultūros ir žmogaus kūno dalių. Pavyzdžiui, formuota

⁹ Apie išsilaisvinantį kolektyvą žr. Vytautas Kavolis, „Preliminarinės paradigmos. Atgimstančių dievų užsiėmimas“, *Literatūra ir menas*, 1991, nr. 41.

¹⁰ Albinas Savickas, *Palikę kančią*, Kaunas, 1992, p. 40.

¹¹ V. Vyčas, „Lietuvos bajorai ir Ukmergė“, *Eskizai*, 1995, nr. 8, p. 44.

pažiūra, kad kalba – tautos liežuvis. Daukantas 1861 metų lapkritį laiške Motiejui Valančiui su pasididžiavimu ir pasimėgaudamas rašė: „rašiau prigimtu liežuvium, taip kaip kiti kad rašė ir rašo Petropilėje ir Maskvoje, Kazaniuje ir Varniuose [...]“¹². Pirmasis Biblijos vertėjas į lietuvių kalbą Juozapas Arnulpas Giedraitis knygos pavadinime pažymėjo, kad ją mūsų, lietuvišku, liežuvium išguldė kunigaikštis J.A. Giedraitis.¹³ Pašiepdamas kai kurias su tokiu antropomorfiniu supaprastinimu susijusias išvadas Vladislavas Kondratovičius-Sirokomlė rašė:

O Daukša mums prie alaus problemą išplėtos,
Kad nebuvėlių karalius visai nemokėjo lotyniškai,
Kad Valančius sukurs jų lietuvišką salelę
Ir kad senovės lietuviai vaikščiojo be...
Ir kad ta istorijoje garsi Pajauta
Nešiojo krinoliną su trupūdžiais lankais,
O iš tų senų išvadų savąsias išves,
Kad Lietuva buvo dar prieš pasaulio pradžia.¹⁴

Apskritai antropomorfinis šablonas XIX amžiuje yra būdingas ir kitų nacionalizmų retorikoms. Antai vienas iš slavų vienybės sąjūdžio veikėjų rašė:

Jeigu mūsų įvairios gentys būtų auksas, sidabras ir apskritai metalai, aš iš visų jų išliečiau vieną statulą: Rusija būtų jos galva, lenkai – kūnas, čekai – pečiai ir rankos, serbai – kojos, o mažesnės šakos, slovėnai ir kroatų, galėtų būti išlieti į šarvus ir ginklus. Prieš šį stabą, iškylantį virš debesų ir judinantį žemę, visa Europa galėtų atsiklaupyti.¹⁵

Kitas iš panslavistų rašė apie „milžiną, užimantį pusę Europos; jo galva – Ilyrija, krūtinė – Vengrija, širdis plaka prie senųjų Tatrų, o juosmuo – Lenkijos lygumos, jo kūnas – begalinės Rusijos erdvės, o kojos remiasi į Šiaurės ledyną ir į kinų sieną; vienas kraujas teka jo gyslomis – slavų tautybė“¹⁶. Heinrichas Heine lygino Vokietiją su

¹² Simonas Daukantas, *Raštai*, t. 2, p. 784–785.

¹³ *Naujas istatimas Jezaus Christaus Wieszpaties Musu. Lietuwiszku Ležuwiu Išgulditas par kunigaikszti Jozapa Arnulpa Giedrayti...* Wilnius, išspausta pas kunigus missionarius, 1816.

¹⁴ Cituojama iš Małgorzata Stolzman, *Nigdy od ciebie miasto...: Dzieje kultury Wileńskiej lat międzypowstaniowych (1832–1863)*, Olsztyn: Pojezierze, 1987, p. 53.

¹⁵ I. Pervol'f, „Slavianskoje dviženije v Avstrij“, *Russkaja reč*, t. 8, 1879, p. 184.

¹⁶ *Ibid.*, p. 208.

miegančių valdovų, kurio skeptru ir karūna žaidžia beždžionės.¹⁷ Kai kuriose šalyse, pavyzdžiui, Anglijoje, antropomorfinio šablono vartojimo laikai buvo ankstesni. Vienas iš anglų literatų, parašęs savo kūrinį „anglų žmonėms [...] anglišku liežuvium“ aiškino:

[...] nors rašymas kitu liežuvium būtų buvęs labai naudingas mano mokslui ir taip pat labiau derantis mano vardui, aš manau, kad mano darbas gerai įdėtas, nors truputį ir kliudo mano naudai ir vardui, galbūt tarnaus Anglijos bajorų ir jomenų, kurių labui aš ėmiausi šio darbo, malonumui ir patogumui.¹⁸

XIX amžiaus pabaigoje šiek tiek pakeičiamas antropomorfinio šablono sukirpimas Lietuvoje. Išryškinamos ne atskiros antropomorfinės dalys, o pats tautos kūnas. 1885 metais Juozapas Miglovara *Aušroje* rašo: „Brolei Lietuvei! vieni kitiems ačiu nekapokime, visi vienaip sznekėkime savytarpyje, pažinkime ir gelbėkime kits kitą reikaluose. Susiliekiame taikei į vieną gentinį kuną po senu vardu Lietuva.“¹⁹ Toks šablono pakeitimas galėtų būti siejamas su mažėjančia bajorijos politinės kultūros įtaka lietuvių nacionalizmui, individualistinį nacionalizmą keičiant kolektyvistiniu, kada pagrindiniu nacionalizmo dėmeniu imamas laikyti etnosocialinių savybių kompleksas, o ne subjekto laisvavalis apsisprendimas.

XX amžiaus pabaigoje matome panašaus antropomorfinio kolektyvinio tautos kūno įvaizdžio kontūrus. 1990 metų vasarį laiške *Literatūrai ir menui* Danutė Grigonytė-Marcinkevičienė rašo: „Lietuva tokia maža, o mūsų tiek nedaug, tad dirbkim visi kartu, neskaičiuodami, kas pirmas, kas paskutinis. Raukim kerpės, kuopkim šiukšles iš dvasios užkaborių – pirmiausia savo, paskui artimo, draugo, nepažįstamo. Visi kaip vienas.“²⁰ Į tokį kolektyvinį antropomorfinį kūną sulydomi ir žymesni tautiečiai. Vytautas Juodka, Vytautų klubo prezidentas, 1994 metais rašė:

Vytautas Didysis ir Lietuva buvo, yra ir bus neatskiriama sąvoka. Jis visu savo prasmingu gyvenimu, energija stiprino ir tvirtino Lietuvos valstybę. Šiandien mes, turintys Vytauto vardus, tai turime gerai suvokti ir susimąstyti, kokia šiuo metu yra Lietuvos valstybė, jos santvarka, ar klesti demokratija,

¹⁷ Žr. K. Franke, *Istorija nemeckoj literatury v sviazi s razvitijem obščestvennych sil*, Sankt Peterburg, 1904, p. 536.

¹⁸ L. Greenfeld, *Nationalism. Five Roads to Modernity*, Cambridge Mass., 1992, p. 43.

¹⁹ *Lietuvių tautos praeitis*, t. 7, kn. 1–4: *Skirtas „Aušros“ šimto metų sukakčiai paminėti*, redagavo Jonas Dainauskas, Chicago: Lietuvos istorijos draugija, 1983, p. 113.

²⁰ *Literatūra ir menas*, 1990, nr. 8, p. 11.

teisingumas, ekonominė, socialinė gerovė, kultūra, tolerantiškumas, pagarba, mokėjimas suprasti vienas kitą, dvasingumas, dorovė, ramybė. Tai apsvarstė ir įvertinę, jei mylime savo tautą, jei verti Vytauto vardo, privalome dirbti Lietuvai Tėvynei.²¹

Tais pačiais metais prie buvusio sovietinio Saugumo pastato Vilniuje, Gedimino prospekte, tarp kitų buvo iškabintas ir plakatas su tokiu užrašu:

Gražiau, kai didvyriai mylėdami veda
Tėvynę naujais atgimimo keliais.
Palaiminti jūs, atgimimo laikai,
Ir jūs, išrinktieji Tėvynės vaikai.²²

Tam tikri svarbesni antropomorfinio tautos kūno organai – tai didvyriai. Tai ne tik garsūs politiniai veikėjai, o visi vienaip ar kitaip tautai nusipelnę žmonės, pavyzdžiui, kad ir kai kurie kalbininkai – „kalbos šaukliai“: „Kada mūsų nenuilstantys kalbininkai, kada kalbos šauklis A. Pupkis galės ramiau atsikvėpti?“²³ XIX amžiaus pradžioje daugiau dėliaugtasi kai kuriais tautos kūno organais (pirmiausia – liežuviumi), o XX pabaigoje jau susirūpinta antropomorfinio tautos kūno totaline sandara, jo kiekybinės ir kokybinės apimties visuma. Anot Sigito Gedos, „mums yra daugybė šansų išplaukti, tik reikia susirinkti tai, kas priklausė mūsų tėvams ir seneliams, mūsų daiktus ir mūsų žaislus, mūsų vėliavas, mūsų knygas, mūsų bažnyčias ir visas mūsų relikvijas“²⁴. Ne tik visas antropomorfinis tautos kūnas, o ir atskiros jo dalys XX amžiaus pabaigoje imtos laikyti šventomis ar sakralinėmis. Tai, be abejo, nepaprastai reikšmingi organai, ir mintis apie jų pašalinimą netgi išskirtiniais atvejais atrodo šventvagiška. Tam tikromis aplinkybėmis juos galima tikrai prakeikti (iškeikti), kaip tai daro Ričardo Gavelio *Vilniaus pokerio* herojus, Vilniaus aukštutinės pilies bokštą vadindamas „Vilniaus falu“. Lietuvių tautiniai priešai kraštutinio nacionalizmo retorikoje būdavo įvardijami kaip „dėlės“, „grybai“ ir pan., t.y. kaip fiziomorfinio ar antropomorfinio kūno parazitai. Beje, svarbu, kad taip apie lietuvių priešus beveik nekalbėta XX amžiaus

²¹ Vytautas Juodka, *Veikiame aktyviai, Vytautas*, 1994, nr. 8, p. 2.

²² Autoriaus nuorašas iš asmeninio archyvo.

²³ J. Kašys, „Tauta ir nacionalinis charakteris“, in *Tauta ir mes: Straipsnių rinkinys*, sudarė Stasys Tumėnas, Šiauliai: Titnagas, 1990, p. 12.

²⁴ Saulius Pivoras, „Kuo ypatingas šiuolaikinis Lietuvos atgimimas“, *Mokykla*, 1992, nr. 3–4, p. 31.

pabaigoje, nors ir pasitaikydavo vienas kitas atvejis. Pavyzdžiui, 1989 metų birželio 2–3 dienomis vykstant Lietuvos komjaunimo XXII suvažiavimui, jį lydėjo ir plakatas su užrašu: „Komsomolas – Lietuvos siurbėlė“²⁵. Antropomorfinis šablonas dažniausiai belytis, bet kartais tauta ar Tėvynė įvardijama kaip moteris, motina: „Lietuvių tauta [...] motiniška širdimi nori jus suprasti.“²⁶

Bene ryškiausias lietuvių nacionalizmo retorikos šablonas – teomorfis. Intensyvesnis jo vartojimas pastebimas XIX amžiaus viduryje ir neabejotinai sietinas su jo patrauklumu valstiečių katalikų daugumai; 1858 metų Alantos valstiečių prašyme vyskupui Motiejui Valančiui skaitome: „Mes dabar kenčiame taip, kaip Kristus kentėjo nuo žydų. Ak, Viešpatie, Viešpatie, kaip mes ir mūsų maži vaikučiai dabar kenčiame! Dabar pas mus kiekvieną dieną tai lyg Paskutiniojo Teismo diena.“²⁷ Taigi vienas iš pagrindinių teomorfino šablono pavyzdžių yra kenčiančios ir religinio išsigelbėjimo laukiančios tautos įvaizdis. Tačiau jis XIX amžiuje dar nebuvo taip tiesiogiai siejamas su spiritualistiniu kūniškumu kaip XX šimtmetyje. Apie „tautos kančias“ iš tikrųjų nemažai kalbėta XX amžiaus pabaigoje. Poezijos rinkinio *Palikę kančią* autoriaus Albino Savicko sušukime „O Lietuva kančių!..“ išvystame tikrą kankinystės salą, atskirtą nuo pasaulio ir izoliuotą savo kančiose. Tai kenčianti Tėvynė – vienintelė teisioji:

Lietuva, Lietuva –
 Žaizda atvira...
 Ji teisi – ji viena!
 Mus, kaltus, mūsų Dievas nuteis...²⁸

Tad teisėta kančia (nes nepelnyta) yra tiktai Tėvynės, o visos kitos kančios – atpildas už kaltes. Lietuva – viršiausias dievas, nes Dievas yra tiktai jos parankinis, teisiantis kaltuosius Vienintelės Teisiosios akivaizdoje. P. Demeikio Baltijos keliui skirtame eilėraštyje kančios – jau praeitis: „Kelio giesmė viena man ir tau – milijonui. / Rankom susiėmę visi kylam aukštin ir giedam.“²⁹, bet čia vėl matome kūną,

²⁵ Žr. A. Matulionio darytą nuotrauką knygos *Lietuva ir Sąjūdis*, Vilnius: Lietuvos MA Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas, 1990, 164 p. prieduose.

²⁶ *Nenugalėtoji Lietuva: Antisovietinis pogrindis; Kalba dokumentai*, sudarė A. Liekis, kn. 3: *Lietuvos partizanų spauda (1944–1949)*, Kaunas: Aušra, 1995, p. 34.

²⁷ *Baudžiava. Atsiminimai, padavimai, legendos*, redagavo Petras Ruseckas, t. 1, Kaunas, 1936, p. 42–43.

²⁸ Savickas, op. cit., p. 53.

²⁹ P. Demeikis, „Baltijos kelio giesmė“, *Taurosta*, 1989, nr. 14 (28), p. 5.

jau nebe antropomorfinį, o spiritualistinį. Tai yra ritualizuotas, sustingęs, vadinasi, miręs kūnas. Spiritualistinio kūno kančios primena markizo de Sade'o aprašytą vienos vienuolės kankinimo būdą: dvasininkas žada jai suteikti nežemiškiausią palaimą kankindamas ją šv. Pranciškaus rykšte, bet iš tikrųjų jai nematant tai įvykdo naudodamas savąją vyriškumo rykštę. Argi yra skirtumas, kaip kankinasi kūniškumo ribomis visiškai apibrėžiamas kūnas.

Gana aiškūs ir pagrindiniai teomorfino šablono modeliuotojai XX amžiaus pabaigoje. Tai kai kurie klerikalinės katalikų dvasininkijos aplinkos agentai. Dar devintojo dešimtmečio pradžioje *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika* rašė: „Mūsų tauta [„maža katalikiška tauta prie gintarinės Baltijos“] jau keturi dešimtmečiai niokojama sutelkė savo dvasines jėgas ir su viltimi, ypač per paskutinį dešimtmetį, eina į atgimimą su šūkiu: „Visa atnaujinti Kristuje““³⁰. Tai dar XIX amžiaus pabaigos lietuvių katalikiškoje spaudoje plėtotos retorikos tradicijos tąsa, kurioje tauta apibrėžiama spiritualistinio kūno metaforomis.

Visi nacionalizmo retorikos šablonai turi tam tikras socialines–istorines funkcijas. Tarkim, pradiniais tautinio sąjūdžio momentais labiau buvo pasitikima antropomorfiniu arba amorfiniu šablonu, o įtampoms momentais – teomorfiniu. Tačiau, matyt, būtų klaidinga tvirtinti, kad visi šablonai yra vienodai pageidautini ir reikalingi. Labai pavojingas yra teomorfis šablonas, apeliuojantis į spiritualistinio kolektyvinio kūno formavimo imperatyvą, visiškai užgniauziantis individualios kūrybinės laisvės, kančios ir atsakomybės idėją. Tai yra tas atvejis, apie kurį amerikiečių politikos filosofas Ericas Hofferis kalbėjo:

Dvasiškai sužlugdytas individas vis dar turi pasirinkimą: jis gali pradėti naują gyvenimą ne tik tapdamas kokios nors korporacijos nariu, o ir pakeisdamas aplinką ar visa siela atsiduodamas tam tikrai jį užvaldančiai veiklai. Bet unifikuotas individas neturi pasirinkimo. Jis turi tvirtai sukibti su kolektyvu ar kaip nukritęs lapas džiūti ir nykti.³¹

Galbūt mažiausiai žalingas, galimas daiktas, ne tik kad neišvengiamas, o ir būtinas, yra amorfinis šablonas, ypač individualią laisvę ir jos žemiškąją erdvę, žemiškojo pastovio vietą – tėvynę – išryškinantis jo pavyzdys.

³⁰ *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, t. 7: 1981–1983, Chicago: Lietuvos kronikos sąjunga, 1984, p. 96.

³¹ Eric Hoffer, *The True Believer. Thoughts on the Nature of Mass Movements*, New York, 1963, p. 132.